

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕМПОРАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ У
СТРУКТУРІ МІКРОПОЛЯ МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ
(на матеріалі сучасних арабської та української мов)**

У статті досліджено лексику з темпоральною семантикою, а саме на позначення майбутнього часу. Визначено Тіроль та особливості функціонування у структурі функціонально-семантичного мікрополя майбутнього часу.

Ключові слова: майбутній час, мікрополе, ядро, периферія, лексичний засіб.

Час постає у свідомості людини та його мовленнєвій діяльності як сукупність трьох абсолютних часів: теперішнього, минулого і майбутнього. Майбутнє пов'язане з процесом розвитку, ним ми називаємо не просто те, чого ще немає, а те, що ми сподіваємося побачити здійсненим [4, с. 80]. Своєрідність, якою відрізняється майбутній час в концептуальній картині світу, проявляється перш за все у семантиці (мовній і комунікативній) мовних засобів, що його передають [5, с. 65].

Мета нашої статті полягає в аналізі особливостей функціонування лексики на позначення майбутнього часу та її взаємовідношень із іншими конституентами мікрополя майбутнього часу.

Об'єктом дослідження є темпоральна лексика арабської і української мов.

Основним завданням дослідження є визначення ролі та функціональних особливостей вищезгаданої лексики у структурі функціонально-семантичного мікрополя майбутнього часу. У дослідженні ми намагаємося визначити спільні й відмінні риси в арабській і українській мовах у способах і засобах концептуалізації фрагментів екстралінгвальної дійсності, які безпосередньо пов'язані з ідеєю реалізації дії у

площині майбутнього. Наше дослідження побудоване на двоспрямованому функціональному методі, який передбачає виявлення всього набору формальних лексичних засобів, які реалізують дану семантичну категорію, і розкриття їхніх функціональних характеристик.

Хоча темпоральній лексиці й були присвячені праці українських дослідників [1, 2, 3, 8 та ін.], проте вони не повністю розкривають сутність функціональних особливостей досліджуваних одиниць. В українській же арабістиці не проведено жодних спеціальних функціональних досліджень, присвячених особливостям функціонування лексики з темпоральною семантикою. Цим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

В арабській і українській мовах майбутній час представлений достатньо складною системою. Мікрополе (МП) майбутнього часу об'єднує різнорівневі конституенти, що поділяються на ядерні й периферійні. Під час розподілення конституентів МП навколо ядра ми виходимо із ступеня функціонального навантаження мовних одиниць, ступеня абстракції у вираженні інваріантного значення тих чи інших мовних засобів. Ядро МП майбутнього часу у зіставлюваних мовах представлене прямими граматичними засобами вираження цього поняття.

До периферії МП майбутнього часу в арабській і українській мовах ми відносимо синтаксичну та лексичну темпоральність. У першому випадку значення часу висловлення виступає на синтаксичному рівні, тобто «синтаксичний час – категорія рівня речення зі своїми власними формальними засобами вираження, які включають такі синтаксичні елементи, як засоби зв'язку, порядок слів, і, перш за все, структурну схему речення» [4, с. 66].

У другому випадку темпоральність містить лексичне значення окремих слів – прислівників, прикметників, іменників, сполучників, прийменників, вигуків та сполучень слів / іменних та прислівникових груп від вільних словосполучень до фразеологічних одиниць, що мають різну ступінь ідіоматичності [4, с. 66]. Якщо предикат не має власної часової характеристики, тоді саме лексичні конкретизатори виступають у ролі основної темпоральної належності до однієї із часових площин.

Лексичні конституенти поділяються на непрямі і прямі засоби передачі даного поняття. Перші безпосередньо не виражають часові значення, проте при певному лексичному й граматичному оформленні набувають здатності задавати часову орієнтацію дії, і таким чином брати участь у створенні темпоральної перспективи висловлення, що обумовлено наявністю в їхній семантичній структурі визначеної темпоральної семи [5, с. 54]. Отже, основними лексичними конкретизаторами, індикаторами є:

1. Іменники

Залежно від семантики темпоральні іменники можна поділити на 2 групи. До **першої семантичної групи** можна віднести іменники двох видів:

а) іменники, які у нашій свідомості збігаються із певним, чітко визначеним відрізком часу [8, с. 6]: *секунда* / ثانية / *хвилина* / دقيقة / *година* / ساعة / *доба* / يوم / *тиждень* / أسبوع / *місяць* / شهر / *рік* / سنة / *століття* / قرن / *весна* / ربيع / *зима* / شتاء і т.д.;

б) іменники, які мають приблизні часові еквіваленти, що можуть змінюватися залежно від пори року, означень, з якими ці іменники вживаються у мовленні, та

навіть національної належності того, хто використовує їх для позначення темпоральних відрізків [8, с. 6]: *день / يوم, ніч / ليل, вечір / مساء, ранок / صباح, світанок / شروق*. Сюди ж відносимо іменники, яким притаманне часове значення, що конкретизується у сполученні з прикметником, числівником або іншим іменником: *епоха, ера, період, час*, наприклад: *майбутня ера / العصر المقبل*.

До другої семантичної групи належать іменники, у яких відсутня сема часу, проте у сполученні з прийменниками вони набувають темпорального значення. Ці іменники також діляться на дві відкриті підгрупи [8, с. 6]:

а) назви подій, які відбуваються приблизно в один і той самий час і можуть слугувати часовими орієнтирами: *сніданок / افطار, вечеря / عشاء, канікули / عطلة, їздить / سيارة, молодість / شباب, старість / عجز, та інші*;

б) пазви місяців і днів тижня: *неділя / يوم الاحد, січень / كانون الثاني, يناير*;

в) іменники, які ніколи не мали часової семантики в своєму значенні, але вживаючись із темпоральними прийменниками, набувають часових ознак: *після сходу / بعد الشروق, під час сніданку / منذ الفطور, після завершення вистави / بعد نهاية التمثيل*;

г) імена людей, які у поєднанні зі словами “день”, “епоха”, “період” формують собою так званий “народний календар”: *Епоха Петра, за часів Шевченка*.

Основними лексичними конкретизаторами, що мають домінуючу часову сему саме майбутнього, вважаються такі іменники, як *майбутнє / المستقبل, перспектива / افاق*.

Такі ж іменники як *весна / ربيع, ранок / صباح, вечір / مساء, січень / كانون الثاني, يناير*, мають властивість локалізувати дію у будь-якій часовій площині і тому вони відносяться до далекої периферії кожного з мікрополів і складають “спільний темпоральний фонд” [7, с. 119] функціонально-семантичного поля темпоральності.

2. Прикметники

Відповідно семантиці темпоральні прикметники поділяються на 3 групи [8, с. 7]:

а) прикметники на позначення свята (*страшний тиждень*) та для визначення характерних рис певного часового відрізка (*пізньої весни / في الربيع المتأخر*);

б) порядкові прикметники (*сьома година / الساعة السابعة*) та прикметники, які виражають ідею лінійної послідовності (*останній рік / السنة الاخيرة*);

в) відтемпоральні прикметники, ознакою яких є часова продовженість явища позамовної дійсності: *зимовий / شتوي, передвечірній, денний / نهاري*.

До складу мікрополя майбутнього часу входять такі прикметники, як *майбутній / المستقبل, наступний / قادم*. Їхнє віднесення до мікрополя майбутнього часу пояснюється наявністю семантики майбутнього у семантиці даних прикметників.

Темпоральні прикметники не можуть самостійно виконувати функцію локалізаторів дії у сфері неактуальності і взаємодіяти з дієслівними формами, а тому виконують дану функцію у поєднанні з іменниками [7, с. 119].

До далекої периферії ми відносимо такі прикметники, як *місячний / لمدة شهر, наступний / قادم, тал / ربيعي* та ін. Адже вони можуть вказувати на будь-яку з часових площин залежно від загального темпорального плану, що визначається дієслівною формою.

3. Прислівники

Саме темпоральні прислівники вважаються найбільш спеціалізованими мовними одиницями. Вони наділені функцією конкретизаторів тривалості дії, процесуального стану в їхніх часових вимірах. Сучасна українська літературна мова має досить розвинену систему прислівників із темпоральною семантикою.

За семантикою та функціонуванням вони поділяються на такі групи [8, с. 7]:

а) прислівники, які вказують, коли відбувається явище: *сьогодні* / *اليوم*, *вчора* / *أمس*, *завтра* / *غدا*;

б) прислівники, які позначають необмежений час: *навік* / *إلى الأبد*;

в) прислівники, які вказують на вихідну межу часу: *віднині* / *منذ الآن*, *зранку* / *بُيلا*, *звечора* / *مساءً*, *(пізно ввечері)* / *بُيلا*;

г) прислівники, які позначають кінцеву межу часу: *понині*, *довіку* / *إلى الأبد*, *досі*, *до тепер* / *حتى الآن*.

За ознакою співвіднесеності з часовим орієнтиром розрізняємо співвіднесеність дії з певним моментом часу (*учора* / *أمس*, *віднині* / *منذ الآن*) та співвіднесеність дії з часом іншої дії (*одночасно* / *في وقت واحد*, *потім* / *ثم*).

Основними лексичними конкретизаторами, що мають домінуючу часову сему майбутнього, вважаються прислівники *завтра* / *غدا*, *післязавтра* / *بعد غد*, *потім* / *ثم*, *незабаром* / *قريبا*.

У нашій статті ми не розглядаємо особливості типології і функціонування дієприслівників, оскільки відомо, що вони не мають часову сему майбутнього.

Завданням нашої розвідки є не лише перелік темпоральної лексики, а скоріше визначення ролі та особливості функціонування вищезгаданої лексики у складі мікрополя майбутнього часу.

А одже, варто наголосити на високій лексикалізації майбутнього часу у зіставлених мовах та низькому ступені парадигматизації ядерних елементів. Ядерні конституенти МП майбутнього часу найменш самостійні у вираженні темпоральності й часто потребують підтримки лексичних елементів, що диференційно виражають час. Більш того, існує думка, що в арабській мові дієслово зберігає своє центральне положення у вираженні темпоральних значень лише в МП минулого часу [6, с. 131]. Хоча в арабській мові в МП майбутнього часу роль дієслова більша, аніж в МП теперішнього часу, проте і в цьому випадку дієслово виступає не автономно. Воно використовується майже завжди за участю у висловлюванні іменного темпорального конкретизатора [6, с. 132].

Взагалі в кожному часовому полі об'єм лексичної периферії та її різноманіття пов'язані за законом прямого зв'язку з рівнем парадигматизації відповідних ядерних форм. Найбільш численним в багатьох мовах виявляється лексична периферія саме МП майбутнього часу. Наявність в ньому великої кількості слів і словосполучень на позначення майбутнього часу – це протилежна сторона неповної парадигматизації ядерної форми [4, с. 68].

Якщо в реченні присутні різнорівневі засоби, що виражають те саме значення, то граматичний компонент створює лише певний «фон», тоді як елементи лексики виступають як «специфікатори», які накладаються на цей «фон» [9, с.15]. Лексичні

засоби повторюють граматичне значення, проте це повторення відображає специфіку лексичного рівня, воно ніколи не дублює, а доповнює, уточнює, модифікує граматичне значення [4, с. 95].

Варто наголосити, що своєрідність МП майбутнього часу вищезгаданих мов полягає у відсутності чітких меж між граматичним ядром і лексичною периферією, а в деяких випадках навіть між мікрополіями. Так, в арабській мові ми можемо констатувати про перетин мікрополів теперішнього і майбутнього часів, адже існування дієслівної форми теперішньо-майбутнього вказує на певну «розмитість» границь вищезгаданих часових площин. Вирішальним у даному випадку стає функціонування саме темпоральної лексики, так званих індикаторів часу.

Отже, дослідивши особливості функціонування темпоральної лексики у структурі МП майбутнього часу варто наголосити на високій лексикалізації майбутнього часу у зіставлюваних мовах. Ядерні конституенти МП майбутнього часу найменш самостійні у вираженні темпоральності й потребують підтримки лексичних елементів, що виступають конкретизаторами часу. Важливо вказати на визначальну роль темпоральної лексики саме в арабській мові, адже арабське дієслово зберігає своє центральне положення у вираженні темпоральних значень лише в МП минулого часу.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо в розвідці взаємодії ядерно-периферійних конститuentів МП теперішнього й минулого часів та особливості їх реалізації в категоріальній ситуації. Також важливою перспективою вважаємо дослідження специфіки відношень між собою мікрополів минулої, теперішньої й майбутньої часових площин.

Література

1. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження / О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.
2. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г. М. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1982. – 248 с.
3. Кочерган М. П. Назви часових понять в українській мові : дисс. ... канд. філол. наук / М. П. Кочерган. – К., 1967. – 350 с.
4. Тарасова Е. В. Языковое поле как единица дидактической типологии : [учеб. пособ. для студентов IV – V курсов факультета иностранных языков (английское отделение)] / Е. В. Тарасова. – Харьков : ХГУ, 1991. – 111 с.
5. Тарасова Е. В. Время и темпоральность / Е. В. Тарасова. – Харьков : Основа, 1992. – 136 с.
6. Финкельберг Н. Д. Арабский язык. Курс теории перевода / Н. Д. Финкельберг. – М. : Восток – Запад, 2004. – 232 с.
7. Хитрова И. В. Синтаксические и лексические средства выражения темпоральности в английском языке / И. В. Хитрова // Вопросы гуманитарных наук. – 2008. – № 6. – С. 116–119.
8. Цегельська М. В. Структурна типологія одиниць семантичного поля часу в сучасній українській мові : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / М. В. Цегельська. – Д., 2000. – 17 с.

9. Шендельс Е. И. О грамматико-лексическом подходе к языку / Е. И Шендельс // Лингвистика и методика в высшей школе. – М. : МГПИИЯ им. М. Тореца, 1970. – С. 13 – 23.

Lykshosherstova M. Peculiarities of temporal lexicon functioning in the structure of future time microfield (on the basis of modern Arabic and Ukrainian languages)

The article outlines lexicon of temporal semantics, namely of the future time. Defined its role and functioning in the structure of functional-semantic microfield of future time.

Keywords: future time, microfield, core, periphery, lexical means.

Лихошерстова М. Ю. Особенности функционирования темпоральной лексики в структуре микрополя будущего времени (на материале современных арабского и украинского языков)

В статье исследуется лексика с темпоральной семантикой, а именно со значением будущего времени. Определяется ее роль и особенности функционирования в структуре функционально-семантического микрополя будущего времени.

Ключевые слова: будущее время, микрополе, ядро, периферия, лексическое средство.